

РОЗДІЛ I

ПАН РОТМІСТР ГНІВАЄТЬСЯ

1919 рік, липень

Катеринослав¹, Катерининський проспект, готель «Франція»

— **Я**ке ви маєте право?! Неподобство!
— Заберіть його звідси!

— Ми чекали! Люди вбачали у вас визволителів! Ставали на коліна перед вами! Закидали квітами! А ви що коїте?! Як поводитесь?! Я напишу скаргу самому Денікіну!

Ротмістр Луконін на видиху закотив очі під лоба. Збоку це нагадувало мавп'ячу гримасу, проте офіцер і прагнув саме такого ефекту. Добровольча армія² зайшла до міста

¹ Сучасна назва — Дніпро. Місто виникло на основі системи козацьких поселень, найзначніші з яких Стара Самарь (1524) та Новий Кодак (1645). Після встановлення на цій території російського протекторату — Катеринослав (1776). У короткий період утвердження української державності часів УНР місто дістало назву Січеслав, котра не встигла закріпитися офіційно. Від 1926 року, після остаточного встановлення радянської влади, перейменоване на Дніпропетровськ. Сучасну назву місто має від 2016 року.

² Добровольча армія — оперативне з'єднання «білих» військ. Створена наприкінці 1917 року. Навесні 1919-го армію очолив генерал Антон Денікін. Під час військових дій на українських територіях 1919 року Добровольча армія контролювала Південь та Схід України. Мала на меті відновлення Російської імперії й відродження монархії. Воювала одночасно проти Дієвої армії УНР, Червоної армії та Революційної армії Нестора Махна.

лише десять днів тому. Контррозвідка знайшла приміщення в готелі «Франція». Роботу налагодила не одразу, але швидше, ніж Щетинін¹ склав присягу й сів у губернаторське крісло. І відтоді дня не минало, аби котрийсь цивільний не погрожував скаргою.

Закону та справедливості ображені збиралися шукати не тільки в командувача, який далеко. Хтось мав намір достукатися до Шкуро². Інші розважливо обмежувалися спробою прорватися до начальника контррозвідки. Громадяни, котрі сподівалися на власні довоєнні регалії, товклися в приймальні губернатора. Реалісти — для Луконіна це не було секретом — йшли найбільш перевіреним шляхом: тицяли хабарі, домовлялися про викуп. Більшість прохачів становили місцеві євреї. Не колишні великі заводчики-фабриканти, а переважно крамарі — середнячки, а то й зовсім бідні. Так, принаймні, вони визначали себе, вимолюючи відпустити їхніх родичів.

Морочити начальника відділу «Азбуки»³ дурницями на кшталт бідних євреїв офіцер для особливих доручень не бачив потреби. Капітан Веригін без того мав чимало справ, із яких вирішити міг у найкращому разі меншу половину. Брак фінансування тут не головне. Зрештою, грошей завжди

¹ Щетинін, Сергій Сергійович — російський інженер-авіатор, юрист. У липні 1919-го призначений губернатором захопленого денікінцями Катеринослава. Відзначився як організатор каральних загонів, у їхніх акціях проти місцевого селянства брав особисту участь.

² Шкуро, Андрій Григорович (1887—1947) — російський військовий діяч, генерал-лейтенант, монархіст. Із травня 1919-го — командир 3-го кінного корпусу Добровольчої армії, відомого як «вовчі сотні». У липні 1919 року корпус Шкуро захопив Катеринослав, вибивши з міста Червону армію. Певний час лишався в місті, вважався одним із впливових лідерів «білих».

³ «Азбука» — умовна назва секретної служби «Білого руху». Підпорядковувалася ставці верховного командування Добровольчої армії. Існувала з 1917 до 1920 року. Активна діяльність припала на 1919-й. Здійснювала розвідувальну та контррозвідувальну діяльність. Очолював «Азбуку» російський політик-монархіст Василь Шульгін.

не стає, особливо під час війни. Значно більше гальмувала ефективну роботу нестача кадрів.

Затверджений штатний розпис кожного відділу передбачав не більш як чотирнадцять посад. Із них частина — канцелярські дівиці й кур'єри. Інша частина — керівники різних рівнів, як-от Луконін, і лише десяток агентів. Бажанням служити на благо «білої справи»¹ щиро палав кожен. Проте досвідом роботи могла похвалитися меншість. Голого патріотизму, замішаного на «вірі, царі та вітчизні», для ефективної, результативної служби було замало.

Через те ротмістр Олексій Луконін радів кожному, хто бодай трохи знався на тому, як працює хай не контррозвідка, але розшук, поліцейська система загалом. Два дні тому на службу зголосився черговий такий, ідейний доброволець із цінним для «Азбуки» не поліцейським, та все ж військовим досвідом.

Таких ветеранів Веригін виділяв із загальної маси найперше. Унтер Ігор Хомутов записався в добровольці ще минулої осені, коли місто контролювала влада Скоропадського. Утім, уже трошки більше ніж за місяць після створення Катеринославського загону гетьмана в Києві повалила Директорія. Тож перший бій новостворений корпус дав уже армії Петлюри. Не втримавши місто, добровольці виступили на Крим для з'єднання з основними силами, у які на початку року благополучно влилися та в яких розчинилися.

Але Хомутову та ще кільком десяткам його товаришів не пощастило. Під час оборони, як сам пояснив, дістав поранення,

¹ Білий рух (також «Біла гвардія», «біла справа», «білогвардійці») — військово-політичний рух різнорідних у політичному плані сил. Сформувався під час Громадянської війни 1917—1923 років у Росії з метою повалення радянської влади. До Білого руху приєдналися представники поміркованих соціалістів, республіканців та монархістів, що воювали проти більшовицької ідеології та діяли на основі принципу «великої, єдиної і неподільної Росії».

куля прошила щоку, дивом не зачепивши ока, тільки вибивши два зуби. На пам'ять лишився рваний шрам, який вчорашній доброволець частково прикрив бородою. Втім, не мав потворного вигляду. Вкупі з йоржиком вусів нагадував благородного розбійника. Ротмістр навіть прозвав його позаочі Дубровським, надто вже унтер відповідав образу, описаному свого часу Пушкіним. Та й пригод відтоді пережив не менше.

Про свої піврічні поневіряння Хомутов повідав коротко. Ще й помітно соромився. Мовляв, даруйте, пане ротмістре, похвалитися нічим. Жодних подвигів чи диверсій, жодного вбитого комуніста чи комісара. Навпаки, сам боявся бути вбитим. Тому й ховався, мов щур: спершу від петлюрівців, далі — від червоних, котрі прийшли на їхнє місце. Відсиджувався в підвалі, потім вибрався з міста, переховувався на хуторі. Але ж дочекався визволителів, пане ротмістре, готовий служити далі вірою й правдою.

Шкуро вибив «червоних» з Катеринослава, не узгодивши операції з командуванням. Тож для Денікіна захоплення міста виявилось хай приємною, але все ж таки несподіванкою. Поки основні сили підтягувалися, Шкуро утримував плацдарм самотужки. Тож бої точилися вже п'яту добу. Над містом шугали ворожі аероплани. Бомби розстрожили кам'яні торгові ряди Озерного базару¹, залишивши, серед іншого, групи козаків, котрі грабували крамарів за неписаним правом переможців. Канонада то наближалася, то віддалялася, замовкаючи лиш на короткі проміжки часу. І все одно роботи на стратегічних об'єктах, передусім у залізничних майстернях і портах, відновилися найперше. Їх особливо охороняли, а також, що за таких умов найголовніше, забезпечували

¹ Озерний базар: на початку ХХ століття — головна торгова площа Катеринослава, найбільший привозний ринок.

робітників харчовим пайком. Для розбитого, виснаженого, паралізованого міста це значило чимало.

Зважаючи на фактичний стан облоги, нехай основні сили й припинять її з дня на день, перевірити нову особу ротмістр Луконін вирішив пізніше. Бо можливостей для повноцінного, *правильного* встановлення особи не було. Контррозвідка щойно вкомплектувала штат, тільки розгортала діяльність, і перше, до чого взялася, — виявлення залишених у тилу підпільників та диверсантів. Причому що більше місто брала армія під контроль, то строкатішим був ворог.

Катеринослав, чи не найбільше стратегічно важливе місто Південного Сходу, мав вихід не тільки на залізничні вузли, а й на дніпровські порти. Тому став перехрестям інтересів різних політичних та військових спільнот. Котрі ще й не мирилися між собою.

З одного боку, «червоні» та петлюрівці вбачали в денікінцях спільного ворога. Проте зусилля проти нього не об'єднували через протилежні ідейні позиції. Тому, воюючи з «білими», також крутилися одне в одного під ногами, здебільшого діючи на самознищення, — адже користувалися найменшою нагодою здати супротивників «Азбуці».

З іншого боку, обом сторонам заважали озброєні анархісти, передусім махновці. Ці мали на меті не так здобути політичну перемогу, бо політика їх мало цікавила, як внести хаос. Налетіти, здійснити якомога більше галасу, здобути ситуативну перемогу. Аби потім продати себе як потужну військову силу котромусь із ворогів.

Проте не Махном єдиним: у губернії, мов гриби після щедрого дощу, росли менші загони. Часто їхні отамани збирали під себе кількасот шабель. Але готові були укласти пакт про ненапад чи навіть військовий союз із усяким, хто офіційно закріпить за ними певні території. У батьки Махна

апетити великі: його Революційна армія облизувалася на цілі повіти. Інші отамани обмежувалися великим селом і приналежними до нього хуторами. Веригіна вони турбували найбільше, бо домовитися селянські отамани найшвидше могли з червоними. Петлюрівців не визнавали й прирівнювали до білих, вважаючи однаковими гнобителями трудового люду. Натомість більшовики були ближчими ідейно, бо воювали проти буржуїв за панування робітничо-селянської влади.

Єднання цих двох некерованих сил, на думку Веригіна, не мало тривалих перспектив. Адже «червоні» не для того скоро вже два роки, як захопили владу, аби ділитися нею чи дозволяти створення незалежних анклавів. Проте військові перемоги та поразки залежать від становища тут і тепер. А отамани, навіть маючи за собою невелике військо, діяли на своїх теренах. Де їх, на відміну від білих та червоних, підтримувало місцеве населення.

Війну без такої підтримки виграти складно, не раз повторював Веригін. І раз у раз згадував всеу Наполеона з його армією, яку сто років тому в Росії кусали з тилу партизанські загони. І саме вони, а не регулярна армія, деморалізована після здавання Москви, гнали ворогів назад.

Щодо петлюрівців, то тут, на думку Веригіна, усе було значно простіше.

Почати з того, що в тутешній губернії вони не встигли здобути значної підтримки. Хоча б через брак часу: надто короткою була їхня влада, аби створити в Катеринославі плацдарм. Тим не менше петлюрівське підпілля хай у меншості, але існувало. До активних силових акцій не вдавалося, більше придивлялося, час від часу агітувало. І, як повідомив нещодавно начальник відділу «Азбуки», їхні очільники з ініціативи Симона Петлюри почали зондувати ґрунт для можливих перемовин із Денікіним.